

Такім чынам, звужэнне значэння полісемічных агентўных назойнікаў адбывалася за кошт страты аднаго асабовага кампанента. Некаторыя назвы асоб, адлюстраваныя ў слоўніках 20-х гадоў, ужываліся ў беларускай мове ў мінулыя стагоддзі ў такіх жа значэннях (**застуннік**, **пазычальнік** і інш.).

У БРС-62 рабіліся спробы аднавіць страчаныя значэнні некаторых слоў (напрыклад, **пазычальнік** 'той, хто бярэ пазыку'), у асобных выпадках з абмежавальнымі паметамі (напрыклад, **падказчык** 'даносчык', **прадлія** 'жагчына, якая прадзе' з паметай *разм.*), але не ўсе адноўленыя словы або іх значэнні захоўваюцца ў мове і зафіксаваны ў слоўніках.

Страчаныя асабовыя значэнні пэўнай колькасці слоў у слоўніках нашага часу замацавалася за семантычнымі (напрыклад, **даносчык**, **саратнік**) або словаўтваральнымі (напрыклад, **пазыкаатрымальнік**) калькамі з рускай мовы.

Скарочаны

БРС-25 – Байкоў, М. Беларуская-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Мінск: Дзяржвыд Беларусі, 1925. – 360 с.

БРС-25К – Каспяровіч, М. Беларуская-расійскі слоўнік / М. Каспяровіч. – Віцебск: Выд. Віцебскага Акруговага Тав. Краязнаўства, 1925. – 56 с.

БРС-62 – Беларуско-рускі слоўнік / Под ред. К. Крапівы. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1962. – 1048 с.

БРС-88 – Беларуская-рускі слоўнік: у 2 т. / Акад. навук Беларусі. Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: БелСЭ, 1988. **Бяльч**. – Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Масліўчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 511 с.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа: гал. рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–2001. – Вып. 1–20.

Дзлавод – Серада, С. Дзлавод: узоры афіцыйных папер, слоўнік тэхнічна-канцляярскіх выразаў і шыва, патрэбныя ў дзлаводстве вёды / С. Серада; пад рэд. М. Крэцінскага. – Мінск: Дзяржвыд Беларусі, 1926. – 135 с.

Касп. – Каспяровіч, М. І. Віцебскі краёвы слоўнік / М. І. Каспяровіч. – Віцебск: Выд-ва Віцебскага Акруговага Тав. Краязнаўства, 1927. – 56 с.

РБС-20 – Гарэцкія, М. і Г. Маскоўска-беларускі слоўнік: 2-е выд., з папраўкамі і вялікімі дадаткамі. / М. і Г. Гарэцкія. – Вільня: У. Златітоўскі, 1920.

РБС-26 – Байкоў, М. Практычны расійска-беларускі слоўнік 2-е выд., выпр. і дап. / М. Байкоў, М. Гарэцкі. – Мінск: Дзяржвыд Беларусі, 1926. – 192 с.

РБС-28 – Байкоў, М., Некрашэвіч, С. Расійска-беларускі слоўнік. – Мінск: Дзяржвыд Беларусі, 1928. – 728 с.

РБС-37 – Руская-беларускі слоўнік / Под ред. А. Александровича. – Мінск: Выд-ва Акад. навук, 1937. – 494 с.

РБС-53 – Русско-белорусский словарь. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 788 с.

РБС-82 – Русско-белорусский словарь: В 2 т. / Акад. наук Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. 2-е изд., доп. и перераб. – Мінск: БелСЭ, 1982. – Т. 1–2.

РБС-93 – Русско-белорусский словарь: В 3 т. / АН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. 4-е изд., испр. и доп. – Мінск: БелЭн, 1993. – Т. 1–3.

РКС-24 – Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі слоўнік. Коўна: Друк. А. Бака, 1924. – 832 с.

СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча: у 5 т. / Акад. навук Беларусі. Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – Т. 1–5.

СБН – Насовіч, І. І. Слоўнік беларускіх моваў. – Мінск: БелСЭ, 1983. 756 с. Факс. выд.: СПб: Гитогр. Император. Акад. Наук, 1870.

Синоніма – Синоніма славеноросская // Яскевіч А. А. Старабеларускія лексіконы. – Мінск: Універсітэцкае, 1992. – С. 44–149.

СЦГ – Слоўнік гаворак цэнтравых раёнаў Беларусі: у 2 т. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – Т. 1. – 287 с.

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Под ред. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: БелЭн, 1999. – 783 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Под акад. К. Крапівы. – Мінск: БелСЭ, 1977–1982. – Т. 1–5.

Шат. – Шатэрнік, М. В. Краёвы слоўнік Чарвеньчыны / Под ред. М. Я. Байкова і Б. І. Эпімаха-Шыпілы. – Мінск, 1929. – 317 с.

Янкоўскі – Янкоўскі, Ф. М. Дыялекты слоўнік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1959–1970. – Вып. 1–3.

Літаратура

1. Плотнікаў, Б. А. Агульнае мовазнаўства: Вучэб. дапам. / Б. А. Плотнікаў. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 350 с.

2. Харченко, В. К. К проблеме развития лексических значений слова / В. К. Харченко, И. А. Стернин // Семантические процессы в системе языка. Мажэвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1984. – С. 9–18.

3. Шмелёв, Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелёв. – М.: Просвещение, 1964. – 244 с.

В. А. Зразікава (Мінск)

ПРАБЛЕМА ВЫЯЎЛЕННЯ

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ

(НА МАТЭР'ЯЛЕ БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ

ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХХ СТ.)

Індывидуальна-аўтарскія неалагізмы, або аказіяналізмы, маюць шэраг адметных уласцівасцей, што адрозніваюць іх ад узуальных (кананічных) адзнак мовы: напрыклад, функцыянальная аднаразовасць, прыналежнасць да індывидуальнага маўлення, незвычайнасць, непрадказальнасць, намінацыйная факультатывнасць. Да гэтага дададзім, што нярэдка аказіяналізмы пазбаўлены прызматычнай семантыкі (такую ўласцівасць даследчыкі называюць семантычнай нягэўнасцю, або верагоднасным характарам значэння). Тым не менш, на практыцы няма дакладна акрэсленых крытэрыяў дыферэнцыяцы аказіянальных слоў. Як правіла, даследчыкі арыентаваны на лексікаграфічныя крыніцы і да аказіяналізмаў адносяць незафіксаваныя ў іх адзінкі. Некаторыя вучоныя, у прыватнасці В. Хахлячова, мяркуюць, што аказіяналізмамі з'яўляюцца ўсе лексемы, якія адсутнічаюць

у слоўніках [2]. Аднак такую думку нельга лічыць дакладнай, паколькі ў такім разе да аказіянальных будучь залічаны ўсе словы, што выпадкова не трапілі ў нарматыўныя слоўнікі. Акрамя гэтага, значная частка з даследаваных намі аказіяналізмаў была ўтворана на пачатковым этапе фарміравання лексічнай сістэмы беларускай мовы новага перыяду, калі яшчэ адсутнічаў хоць бы адносна поўны слоўнік. Першыя перакладныя і дыялектныя выданні складаліся ў асноўным для практычных мэт і не маглі нават прыблізна адлюстравать увесь лексічны склад беларускай літаратурнай мовы.

Нам бліжэй думка тых лінгвістаў, якія прытрымліваюцца меркавання, што аб'ект даследавання трэба вызначыць не столькі па метазале яго выяўлення (лексікаграфічнай фіксацыі), колькі па адрознівальных прыкметах. Улічваючы гэта, пры вылучэнні аказіяналізмаў на практыцы ў першую чаргу мы звярталі ўвагу на словаўтваральныя і лексіка-стылістычныя асаблівасці іх ужывання. Так, адны аказіяналізмы былі створаны з парушэннямі дэрывацыйных законаў мовы і таму выразна адрозніваліся ад кананічных слоў сваёй структурай (напрыклад, *зуброўна, сумніцца, наваліць*), другія, хоць і ўзніклі з даламогай агульнавядомых марфем без парушэнняў словаўтваральных нормаў, мелі адметнае семантычнае напauненне: *ашведзіцца, вясноваць, перацум, сталёісты*. Напрыклад, стварэнне аказіяналізма *перацум* 'тук, утвораны калыханнем верхавін дрэў' (...*Загамоніць сасонкі перацумам зялёным* — М. Танк) абумоўлена неабходнасцю ўжывання спалучэнга з ім азначэння *зялёны*. Прадказаць, дакладна вызначыць, у якой менавіта маўленчай сітуацыі могуць быць выкарыстаны аказіяналізмы з той ці іншай структурай даволі цяжка.

Пра складанасць вылучэння аказіянальных слоў сведчыць і той факт, што лінгвісты звяртаюць увагу на дыфузны характар адносін паміж аказіянальнай і узуальнай лексікай, вылучаючы пераходныя з'явы — «цэлыя структурныя групы слоў, якія сумішчаюць уласцівасці як тых, так і другіх» [1, с. 104]. У якасці прыкладу пераходных структур можна прывесці складаныя словы з кампанентамі *-манія* і *-падобны*: *шпікаманія* 'стан засяроджанасці на небяспечы праследвання з боку шпіёна'; *Мацей пачаў сябе лаяць за шпікаманіе і стараўся перамагчы ўсе думкі, звязаныя з выабражальным інтэгам* (Л. Родзевіч); *мітрападобны* 'які нагадвае мітру': *Я ўбачыў чалавечую постаць ... ў белым мітрападобным клубку на галаве; мітрападобны* 'падобны да формы шатра; закруглены': *Царкву гну ён выкальхаў у сваёй душы аграмаднай, з шатрападобнымі стрэхамі і застрэшкамі...* (В. Ластоўскі).

Па сутнасці, лексічны значэнні такіх дэрывацый цалкам прадвызначаны значэннямі іх першых частак, у ролі якіх, як можна меркаваць, могуць выступаць самыя розныя па змесце адзінкі. Словы, якія «не сумірачаць словаўтваральнай сістэмнасці, узнікаюць імпрэвізава-на «па ходу маўлення» і маюць шырокую размоўна-публіцыстычную зону стылістычнага ўжывання», мэтазгодна адносяць да пераходных, здольных напauняцца новымі адзінкамі пры першай жа неабходнасці, пры першым жа семантычным заказе [1, с. 110]. Да таго ж, у мове

разам са стабільнымі, узнauляльнымі лексічнымі адзінкамі выкарыстоўваюцца і так званыя нестабільныя: яны рэгулярна, падобна граматычным формам, утвараюцца ў маўленні па прадукцыйных тыпах і з'яўляюцца вынікам спантаннай маўленчай ацэнкі рэчаіснасці з боку моўцы (напрыклад, *акцік, гутарачка, дытломік, жэваранчыха, струніна* і іншыя). Нягледзячы на тое, што такія лексемы не зафіксаваны ў слоўніках, іх не варта разглядаць як індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, паколькі пры ўзнікненні адзінак такога роду адсутнічае свядомая ўстаноўка на словатворчасць. У параўнанні з імі аказіяналізмы ўтвараюцца для павышанай выразнасці мастацкага твора, а іх значэнні, як правіла, ускладняюцца далатковымі вобразна-экспрэсіўнымі, апэрацыйнымі кампанентамі.

Спешыфіка даследавання беларускай аказіянальнай лексікі акрэсленага перыяду звязана з праблемай дыферэнцыяцыі індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў і дыялектных слоў, якія ў аллелюднасці з агульнымі тэндэнцыямі развіцця нацыянальнай мовы пісьменнікі шырока ўводзілі ў мастацкія творы (напрыклад, *кукобіць* 'песціць'). Акрамя гэтага, неабходна адрозніваць і такія паняцці, як аказіяналізм і неалагізм часу. Апошняе таксама маглі мець канкрэтныя стваральнікі (і ў гэтым сэнсе быць аўтарскімі), як, напрыклад, уведзенае ў 20-ыя гады У. Дубоўкам лексема *адлюстроўваць*. На нашу думку, аўтарскае прыналежнасць не можа быць паказчыкам аказіянальнасці. Магчыма, тэрміналагічны разнабой у азначэнні індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, а таксама рознае разуменне паняцця аказіяналізм сталі прычынамі таго, што ў склад аказіянальнай лексікі часам уключаны словы, па сутнасці, пазбаўленыя дыферэнцыяльных прыкмет такіх адзінак [3]: напрыклад, *абеларусіць, набранне, цветабой* (два апошнія зафіксаваны ў «Глумачальным слоўніку беларускай мовы» з паметай «разм.», што сведчыць пра прыналежнасць гэтых слоў у асноўным да гутарковага стылю). На іх фоне выдзяляюцца дэрывацы тыпу *буравей, бураіеніць, бурапенны, веснавей, веснаход, ветравей*, змеччаныя ў слоўніку з паметай «паэт.», што наводзіць на думку аб аказіянальным паходжанні такіх адзінак. Не ставячы пад сумненне кампетэнтнасць і навуковую дасведчанасць аўтараў папярэдніх даследаванняў, мы ўсё ж лічым, што рэальныя магчымасці для выяўлення статусу тагачасных інавацый з'явіліся тады, калі былі выпрацаваны адпаведныя літаратурныя нормы. Таму да ліку аказіяналізмаў мы не залічвалі новаўтворэнні часу, што ў будучым сталі набываць літаратурнай мовы.

Літаратура

1. Лыков, А. Г. *Современная русская лексикология (русское окказиональное слово)* / А. Г. Лыков. — М.: Высшая школа, 1976. — 119 с.
2. Хохлячэва, В. Н. *Индивидуальное словообразование в русском литературном языке XIX века (намена существительные)* / В. Н. Хохлячэва // *Материалы и исследования по истории русского литературного языка. М.: Изд-во АН СССР, 1962. Т. V. С. 166 — 182.*
3. Шабовіч, М. В. *Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст.: Аўтарэф. дыс... канд. філал. навук* / М. В. Шабовіч — Мінск, 2004. — 20 с.